

З одного боку, ця книжка пропонує нам масу екзотичних цікавинок: куди разом із такими жаданими для браконьєрів бивнями зникають після смерті тіла слонів і внаслідок чого ласі до зовсім іншого м'яса леви іноді стають людоджерами; на скільки верблюдів життя чоловіка у кочових сомалійців є дорожчим за життя жінки і чому народ карамоджонг вважає своїм святим обов'язком викрадання всіх довколишніх корів; якого розміру таргани гніздяться в готелях Монровії і навіть чаклунки Гани облутують дверні клямки павутинням... З боку другого, Капусцінський намагається відповісти на питання, дуже актуальне для України: чому попри всі національно-визвольні революції, шляхетні поривання і довгострокові плани розвитку Африка залишається приреченою на постійні поразки, на безглузде й принизливе животіння у статусі failed continent? Втім, якщо ні заморські дивовижі, ні проблеми рідної країни вас не обходять, ви можете просто насолодитися письмом Капусцінського, бо «Гебан» – це, крім усього іншого, ще й високоякісна художня література.

Олександр Бойченко

ISBN 978-617-614-230-0

9 786176 142300

видавництво

Ришард Капусцінський

ГЕБАН

Ришард Капусцінський

ГЕБАН

Ришард КАПУСЦІНСЬКИЙ

ГЕБАН

Переклад із польської Олеся Герасима

Чернівці – 2018

УДК 82-94+93/94
К 207

Капусцінський, Ришард
Гебан / Ришард Капусцінський ; пер. з пол. Олеся Герасима. – Чернівці : Книги – XXI, 2018. – 368 с.

ISBN 978-617-614-230-0

Найвідоміший польський репортажист і загалом один із найбільш читаних польських авторів у світі рано чи пізно мусив, за власним зізнанням, нарешті наважитись увійти до річки, яка відділяє журналістику від заснованої на фактах літератури. Що він і зробив у книжці «Гебан», присвяченій Африці, якої насправді немає. Зате є вбивчі пустелі і життєдайні ріки, непролазні джунглі й безмежні савани з усіма їхніми екзотичними тваринами й рослинами. Але передовсім є люди, які тисячоліттями ведуть боротьбу за виживання у найнесприятливіших умовах. Ось про все це, бачене на власні очі, і розповідає сповненим співчуття голосом Ришард Капусцінський.

Книгу видано за підтримки
Посольства Республіки Польща в Україні

Посольство
Республіки Польща
у Києві

Жодну частину з цього видання не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі без письмового дозволу видавництва.

© Alicja Kapuścińska, 2014

ISBN 978-617-614-230-0

Усі права застережено

© Книги – XXI, видання українською мовою, 2018,

© Олесь Герасим, переклад, 2018

© Анна Стюпіна, обкладинка, 2018

Ришард КАПУСЦІНСЬКИЙ

ГЕБАН

Свідок і літописець

о. Томаш Достатний

«Африки не існує», – сказав Ришард Капусцінський у перших реченнях цієї книжки. І тут-таки обґрунтував: «Отож, це книжка не про Африку, а про кількох тамтешніх людей, про зустрічі з ними, про час, проведений разом. Цей континент занадто великий, щоб його описати. Це справжній океан, окрема планета, різноманітний, пребагатий космос. Тільки дуже спрощено, для зручності, ми говоримо: Африка». А я би додав, що це оповідь про кобру, про малярію, про час і вміння чекати, а передовсім про людей, тому що «Гебан» – це оповідь на рівні Конрада або й вищому. Капусцінський описує те, що він – як репортер – побачив за кілька десятиліть своїх поїздок на цей континент. І тлумачить... Я хотів би вхопитися за це слово, тому що саме так пан Ришард розумів свою роботу, своє писання: тлумачення іншим світу Іншого, Чужого. Він вважав, що репортер – це той, хто тлумачить, тобто описує і пояснює.

I

Водночас Капусцінський розумів, що письменник не існує без справдішніх тлумачів, себто перекладачів, тих, хто перекладає текст різними мовами. У доповіді, виголошеній

12 травня 2005 року в Кракові під час першого Всесвітнього конгресу перекладачів польської літератури, він сказав: «... перекладаючи текст, ми відкриваємо Іншим новий світ, пояснюємо його, а пояснюючи – наближаємо, даємо можливість перебувати в ньому, зробити його частиною нашого особистого досвіду. Наскільки ж завдяки зусиллям перекладача розширюються горизонти нашого мислення, поглиблюється наше розуміння, наші знання, загострюється чутливість. Сьогодні, в XXI столітті, це особливо важливо, адже наш світ, що так швидко розвивається, диференціюється та змінюється, потребує постійного пояснення і тлумачення, в чому й допомагає літературний переклад... У цьому полягає більший масштаб і додатковий сенс праці сучасного перекладача. Саме завдяки їй автори можуть діставатися будь-куди, а читачі – відкривати народи і землі, ще вчора їм недоступні. Зрештою, ми знаємо, якою мірою перекладач є співавтором книжки, якою мірою тільки завдяки йому книжка може заіснувати на даній території».

Скількома мовами перекладені книжки Ришарда Капусцінського? Я запитав про це його дружину Аліцію Капусцінську. Вона відповіла: близько 40. Капусцінський, поруч зі Станіславом Лемом, є польським автором, якого перекладають у світі найбільше.

II

Ришард Капусцінський народився 1932 року в Пінську: сьогодні це Білорусь, а тоді була Річ Посполита. Журналіст, який перетворив репортажну прозу на літературу високого лету. Свою працю він розпочав військовим кореспондентом, його цікавили Центральна й Південна Америка, Африка й Азія, так звані країни Третього світу, прості, бідні люди,

які ведуть свою боротьбу (його серце завжди билося з лівого боку), але водночас – трансформації, глобальні процеси, що змінюють обличчя держав, континентів і всього світу.

Тому, крім еволюції Африки в «Гібані», він описав також трансформацію колишнього Радянського Союзу в «Імперію». Свою першу книжку «Буш по-польськи» Капусцінський опублікував у 1962 році. Найвидатнішим його твором вважається «Імператор», який приніс автору світову славу. Це історія про двір імператора Етіопії Гайле Селасіє та його падіння. Саме «Імператор» був перекладений десятками мов. Ця книжка є великою метафорою падіння абсолютної, антидемократичної, диктаторської, просто нелюдської влади. Коли вона з'явилася (1978), то була прочитана в Польщі як опис механізмів комуністичного тоталітаризму.

Капусцінський був лауреатом багатьох міжнародних премій і почесним доктором кількох університетів. Отримуючи один із докторатів у 1997 році, він сказав: «Мені випало бути свідком і літописцем події, якою стало в середині ХХ століття народження Третього світу... Події такого масштабу не було і ніколи вже не буде в історії людства». Мірослав Іконович, також репортер і приятель Капусцінського, який у багато місць світу приїжджав йому на заміну, у книзі «*Nombre Karusiński*» наводить слова зі згаданої докторської лекції: «Коли я починав працювати в країнах Третього світу, домінували втішні, оптимістичні теорії. Вони проголошували, що усунення нерівності в світі – це лише питання часу, що ця нерівність невдовзі зникне. Але швидко настало розчарування. Нерівність між розвинутою Північчю і нерозвиненим Півднем подолана не була, навпаки – вона постійно поглиблюється». Іконович продовжує: «У наступних кількох реченнях, які я процитую дослівно, Ришард

Капусцінський діагностував головну несправедливість сучасного світу, боротьбі з якою він присвятив усі свої веле-тенські репортерські й письменницькі зусилля. Капусцінський пише: «Ця нерівність виявляє себе у двох площинах. У глобальному вимірі зростає прірва між багатим західним світом та іншою, значно більшою частиною світу, де проживає 2/3 людства. Водночас зростає прірва всередині країн та регіонів. Одні стають дедалі багатшими, інші – дедалі біднішими, і це – планетарна тенденція. Ця прірва вже набула жахливих розмірів: 368 найбагатших осіб світу володіють активами, рівними доходам близько половини населення нашої планети».

Чи ж сьогоднішня міграційна криза не є підтвердженням того, що багато років тому Ришард Капусцінський мав рацію? На одній із зустрічей з італійськими ліцеїстами він почув на свою адресу: «Ви дали голос бідним».

III

Як постав «Гебан»? З якої потреби, з якої мотивації? Все той же Мірослав Іконович переповідає такі спогади Капусцінського: «Мої депеші, навіть найліпше написані, – це лише агенційні фрагменти. Кореспондент агентства, хоч би не знати як старався, описує тільки основні факти, трохи політичні, суспільні та історичні механізми, які їх викликали, і прогнозує, до чого вони призведуть. А де люди, з якими я знайомився? Їхні драми? Мені дуже пощастило, що я постійно був свідком історії, як, можливо, небагато хто в нашій професії, особливо – в Африці. З усім цим я мусив щось зробити! Я мусив нарешті наважитись увійти до річки, яка відділяє журналістику від заснованої на фактах літератури, – і переплисти її. Це було непросто».

Отже, з цієї відваги – після багаторічного африканського досвіду – постав «Гебан». І ця книжка стала одним із найважливіших синтезів споглядання та відчитування Африки. Африки, про яку він сказав, що її, власне, не існує.

IV

Описуючи Африку, Капусцінський усвідомлював специфічність свого досвіду, пов'язаного з конкретним часом і конкретним місцем. «Мій контакт з Африкою – це тридцять п'ять років, ясна річ, із перервами. Вперше я побував там у 1957 році, коли перша країна Чорної Африки – Гана – отримала незалежність. Потім у 1960 році я поїхав до Конго, там тривала перша громадянська війна. Відтоді я вже їздив до Африки постійно. Ці тридцять п'ять років контактів з Африкою дають мені певну порівняльну шкалу. Я пам'ятаю тогочасну Африку і більш-менш знаю, як вона виглядає сьогодні. Багато моїх колег, які починали тоді, швидко відступили. Вони не витримали або фізично, або психічно. Це була важка робота, яка дуже виснажувала психіку. Я – єдиний поляк, який займався Африкою, а може, і єдиний європеець. Принаймні з цілої Центрально-Східної Європи. Не знаю, можливо, я взагалі єдиний на світі... Багато моїх колег померли або загинули, або змінили свої зацікавлення».

Ці та наступні слова Капусцінський сказав у великому інтерв'ю Вітольдowi Бересю і Кшиштофовi Брунетку. Це важлива розмова і важливі слова: «Про Третій світ можна розповідати так: найнебезпечнішою була церебральна малярія в Уганді. Я поспішав на святкування здобуття незалежності й отямився в лікарні в Кампалі. Пізніше я довідався, як це сталося. Я в безпам'ятстві проїхав за кермом свого «лендровера» по бездоріжжях понад тисячу кілометрів і,

доїхавши, впав. А коли я потрапив у руки партизанського загону, то тільки тому, що конвоїр був п'яний, мене не розстріляли. Але я волію розповідати про Третій світ інакше. Одного разу я ледве доволочився до села десь у східній Африці, там мене притулили і наступного дня запросили на вечерю. Мені урочисто подали яйце. Куряче яйце. Не можна було відмовлятися, з'їстити треба було все. Тож я їв, а вони щасливо дивилися на мене. Тільки річ у тім, що за цим яйцем вони всім селом полювали для мене два дні: у них самих не було нічого... Бо гостинність в Африці, як і в усьому Третньому світі, є надзвичайною. Отже, я вважаю – і не лише з огляду на власний досвід – що біла цивілізація є боржницею Третього світу. Білий загалом є людиною заможною. Справжня бідність – кольорова. А тамтешню бідність справді неможливо уявити. Ось чому поділ на лівих і правих видається мені досить-таки штучним: це радше питання певного типу уяви, здатності помічати іншу людину, готовності нести допомогу».

І саме про це, і в такий спосіб пише Капусцінський в «Гібані».

V

Якось, уже після смерті Ришарда Капусцінського (2007), йдучи у Варшаві через Замкову площу, я зауважив, що у Замку виставлена велика експозиція його фотографій. Я зайшов. У кільканадцяти залах висіли портрети людей з різних континентів: жінок і чоловіків, старих, молодих і дітей. Оглянувши, може, сотню тих портретів, я вражено зупинився. Вони всі усміхалися. З кожної фотографії дивився хтось із усмішкою на обличчі. І мене осінило. Вони усміхаються, тому що чоловік, який їх фотографував,

також був постійно усміхнений. Своєю усмішкою вони відповідали на його усмішку. Саме таким був Ришард Капусцінський.

В Африці я прожив кілька років. Уперше я поїхав туди в 1957-му. Потім, упродовж наступних сорока років, щойно з'являлася нагода – повертався. Багато подорожував. Унікав офіційних доріг, палаців, важливих фігур та великої політики. Натомість любив їздити випадковими вантажівками, мандрувати з кочівниками по пустелі, гостювати у селян тропічної саванни. Їхнє життя – це гарування й митарство, які вони, втім, зносять із дивовижною витривалістю та оптимізмом.

Отож, це книжка не про Африку, а про кількох тамтешніх людей, про зустрічі з ними, про час, проведений разом. Цей континент занадто великий, щоб його описати. Це справжній океан, окрема планета, різноманітний, пребагатий космос. Тільки дуже спрощено, для зручності, ми говоримо: Африка. В дійсності, поза географічною назвою, Африки не існує.

Р. К.

Початок, зіткнення, Гана '58

Передовсім у вічі впадає світло. Скрізь – світло. Скрізь – ясно. Скрізь – сонце. Ще вчора – під проливним дощем осінній Лондон. Під проливним дощем літак. Холодний вітер і темрява. А тут, від ранку, весь аеропорт у променях сонця, ми всі – у променях сонця.

Давніше, коли люди мандрували по світі пішки, їздили верхи або плавали на кораблях, подорож призвичаювала їх до змін. Картини землі рухалися перед очима повільно, сцена світу оберталася ледве-ледве. Подорож тривала тижнями, місяцями. Людина мала час, щоби зжитися з іншим оточенням, з новим ландшафтом. Клімат також змінювався поетапно, поступово. Перш ніж прибути з холодної Європи до розпеченого екватора, мандрівник уже мав позад себе приємне тепло Лас-Пальмаса, спеку Ель-Магари і пекло Зеленого Мису.

Сьогодні від цих градацій не залишилося нічого! Літак швидко вириває нас зі снігу та морозів і ще того ж дня кидає в безодню тропіків. Раптом, ледве протерши очі, ми опиняємося всередині вологого пекла. І відразу починаємо пітніти. Якщо ми прилетіли з Європи взимку, то скидаємо пальта, знімаємо светри. Це наш, людей Півночі, перший жест ініціації після прибуття до Африки. Люди Півночі.

Чи думали ми, що люди Півночі становлять на нашій планеті виразну меншість? Канадці й поляки, литовці й скандинави, частина американців і німців, росіяни й шотландці, саами й ескімоси, евенки і якути – список не такий вже й довгий. Не знаю, чи охоплює він більше, ніж п'ятсот мільйонів людей: це менше десяти відсотків населення земної кулі. Натомість переважна більшість живе в теплі, ціле життя гріється на сонці. Зрештою, людина народилася на сонці, її найдавніші сліди були знайдені в теплих країнах. Який клімат панував у біблійному раю? Там панувало вічне тепло або й спека, тож Ева з Адамом могли ходити голими і навіть у тіні дерева не відчували, що їм холодно.

Вже на трапі літака нас зустрічає й друга новинка: запах тропіків. Новинка? Але ж це запах, який заповнював крамничку пана Канцмана «Колоніальні та інші товари» на вулиці Переца в Пінську. Мигдаль, гвоздика, фініки, какао. Ваніль, лавровий лист, апельсини і банани на штуки, кардамон і шафран на вагу. А Дрогобич? Інтер'єр цинамонових крамниць Шульца? Адже «погано освітлені, тьмяні та врочисті їхні приміщення глибоко пахли фарбами, лаками, ладаном, ароматом далеких країн і рідкісних матеріалів!»*Проте запах тропіків трохи інший. Ми швидко відчуємо його тягар, його липку матеріальність. Цей аромат негайно нагадує нам, що ми перебуваємо в точці Землі, де буйна і невтомна біологія постійно працює, народжує, брунькується і цвіте, і в той же час хворіє, розкладається, порохнявіє і гние.

Це запах гарячого тіла і в'яленої риби, зіпсованого м'яса і печеного маніоку, свіжих квітів і гнилих водоростей, одне слово, всього, що водночас дарує приємність і дратує,

* Переклад Юрія Андруховича.

приваблює і відштовхує, манить але й викликає відразу. Цей запах долинатиме до нас із сусідніх пальмових гаїв, струменітиме з гарячої землі, буде підноситись над засто- яними канавами міста. Він не покине нас, він є частиною тропіків.

І, нарешті, найважливіше відкриття – люди. Тутешні, місцеві. Як же вони неймовірно пасують до цього пейза- жу, світла і запаху, як творять фантастичну єдність. Як же людина і ландшафт становлять нероздільну, комплемен- тарну, гармонійну спільноту й ідентичність. Як кожна ра- са вкорінена у свій ландшафт, у свій клімат! Ми формуємо наш пейзаж, а він формує риси наших облич. Біла людина серед цих пальм, ліан, у цьому буші та джунглях виглядає якимось дивним і недоладним вкрапленням. Бліда, слабка, з просяклого потом сорочкою, злиплим волоссям. Її постій- но мучить спрага, відчуття безпорадності, хандра. Вона по- стійно боїться, боїться комарів, амеб, скорпіонів, змій: все, що рухається, наповнює її страхом, жахом, панікою.

Місцеві – навпаки: зі своєю силою, гармонійністю та ви- тривалістю – вони рухаються природно, вільно, в темпі, встановленому кліматом і традиціями, в темпі трохи спо- вільненому, неквапливому, адже в житті й так не можливо всього досягти, бо що тоді залишиться для інших ?

Я тут уже тиждень. Намагаюся пізнати Аккру. Це ніби помножене, багато разів повторене містечко, яке виповзло з бушу, з джунглів і зупинилося на берегах Гвінейської за- токи. Аккра – пласка, одноповерхова, обдерта, але є також будинки, що мають два або кілька поверхів. Жодної вигад- ливої архітектури, жодної надмірності чи помпи. Звичай- на штукатурка, стіни пастельних кольорів, світло-жовті,

світло-зелені. На стінах повно патьоків. Свіжі, після сезону дощів, вони утворюють нескінченні сузір'я та колажі латок, мозаїк, фантастичні карти та завитки. Тісно забудоване середмістя. Рух, товкотнеча, гамір, життя вирує на вулиці. Вулиця – це дорога, відділена від узбіччя відкритим каналізаційним каналом. Тротуарів немає. На дорозі автомобілі змішані з натовпом людей. Все це переміщається разом: пішоходи, авта, ровери, візки носіїв, якісь корови і кози. На узбіччі, за стічною канавою, вздовж усієї вулиці – домашнє та господарське життя. Жінки б'ють маніок, печуть на вугіллі бульби таро, готують якісь страви, продають жувальну гумку, печиво й аспірин, перуть і сушать білизну. У всіх на виду, неначе був наказ усім о восьмій ранку вранці виходити з дому і залишатися на вулиці. Насправді причина інша: помешкання невеликі, тісні, вбогі. Задуха, немає вентиляції, повітря важке, запахи нудотні, нема чим дихати. Крім того, проводячи день на вулиці, ви можете брати участь у товариському житті. Жінки постійно розмовляють одна з одною, кричать, жестикулюють, а потім сміються. Стоячи так над горщиком або балією, вони займають чудовий спостережний пункт. Вони можуть бачити сусідів, перехожих, вулицю, прислухатися до сварок та пліток, стежити за подіями. Весь день людина перебуває серед людей, в русі й на відкритому повітрі.

Цими вулицями їздить червоний форт із гучномовцем на даху. Хрипкий, гучний голос закликає вас прийти на мітинг. Родзинкою мітингу буде Кваме Нкрума – Осаг'єфо (Спаситель), прем'єр-міністр, лідер Гани, лідер Африки, всіх пригноблених народів. Фотографії Нкруми є скрізь – в газетах (щоденно), на плакатах, на прапорцях, на перкалевих, до кісточок, спідницях. Енергійне обличчя чоловіка

середнього віку, усміхнене або серйозне, в такому ракурсі, який повинен натякати, що лідер дивиться в майбутнє.

– Нкрума наш спаситель! – із захватом у голосі говорить молодий учитель Джо Ямбо. – Ви чули, як він промовляє? Як пророк!

Так, я чув. Він приїхав на мітинг, який відбувався на місцевому стадіоні. З ним міністри – молоді, енергійні, справляли враження людей радісних, людей щасливих. Усе почалося з того, що священики з пляшками джину в руках поливали алкоголем подіум – це була жертва для духів, встановлення з ними контакту, прохання про їхнє сприяння і доброту. На такому мітингу є, звичайно, дорослі, але є також багато дітей – від немовлят, яких матері носять на спині, немовлят, що ледве повзають, аж до дошкільнят і школярів. Молодшими опікуються старші, старшими – ще старші. Цієї вікової ієрархії дуже дотримуються, і послух тут – абсолютний. Чотирирічний має повну владу над дворічним, шестирічний – над чотирирічним. При цьому діти піклуються про дітей, старші відповідають за молодших, таким чином дорослі можуть зайнятися своїми справами: наприклад, уважно слухати Нкруму.

Осаг'ефо говорив коротко. Він сказав, що найголовніше – здобути незалежність, решта прийде сама по собі, все добре виникне з незалежності.

Кремезний, з рішучими рухами, він мав тонкі, виразні риси обличчя і великі жваві очі, які переміщалися по морю чорних голів з такою зосередженою увагою, ніби він хотів їх усіх ретельно порахувати.

Після мітингу всі, хто був на подіумі, змішалися з натовпом, натовп зарухався, зовсім не було видно охорони, свити, поліції. Джо протиснувся до якогось молодика (по дорозі

сказавши мені, що це міністр) і запитав його, чи я можу завтра до нього прийти. Той, у загальному гаморі не надто розібравши, про що саме йдеться, але щоб відчепитися, сказав: добре! добре!

Наступного дня я знайшов нову будівлю Міністерства освіти та інформації, розташовану серед королівських пальм. Це була п'ятниця. У суботу в своєму маленькому готелику я так описав попередній день:

Вхід вільний, жодного поліціанта чи секретарки, дверей немає.

Я відхиляю картату запону і вхожу. Кабінет міністра в теплому напівморозу. Він стоїть при столі і впорядковує папери. Одні жмакає – і в кошик. Інші розгладжує – і в портфель. Тендітна, маленька постать, тенісна сорочка, короткі штани, сандалі, квітчасте кенте через ліве плече, нервові рухи.

Це міністр освіти та інформації Кофі Баако.

Він наймолодший міністр у Гані та у всій Британській Співдружності. Йому тридцять два, і свій портфель міністра він отримав три роки тому. Його кабінет знаходиться на третьому поверсі будівлі міністерства. Тут ієрархія позицій відповідає висоті поверху. Чим вище особа, тим вищий поверх. Адже нагорі протяг, а внизу – повітря скам'яніле, нерухоме. Отже, на першому поверсі задихаються дрібні клерки, над ними керівники відділів уже відчують легкі подуви, а зовсім нагорі охолоджує міністрів саме той омріяний протяг.

До міністра може прийти хто хоче. І коли хоче. Хто має справу, той приїжджає до Аккри, з'ясовує, де тут міністр, наприклад, сільського господарства, приходить, відхиляє завісу, сідає перед офіційною особою і перелічує, що його турбує. Не знайде в офісі, то знайде вдома. Це навіть

краще, тому що там дістане вечерю і щось попити. Люди трималися на відстані від білої адміністрації. Але тепер вона своя, можна не бентежитись. Уряд мій, він мусить мені допомогти. А щоб могли, мусить знати, в чому. А щоб знати, я мушу прийти і пояснити. Найкраще прийти самому, особисто і безпосередньо. Цим прохачам немає кінця.

– Доброго дня! – сказав Кофі Баако. – Звідки?

– З Варшави.

– Знаєш, мало бракувало, щоб я там побував. Бо я об'їздив усю Європу: Францію, Бельгію, Англію, Югославію. У Чехословаччині я чекав на виїзд до Польщі, але Кваме телеграмою наказав повернутися на з'їзд партії, нашої правлячої Народної партії, Convention People's Party.

Ми сиділи за столом у його кабінеті без дверей і вікон. Замість них були віконниці з великими щілинами, через які віяв слабкий вітерець. Маленька кімната була завалена паперами, папками та брошурами. У куті стояв броньований сейф, на стінах висіло кілька портретів Нкруми, на полиці стояв гучномовець, який у нас називали колгоспником. Через цей гучномовець гримотіли там-тами, аж доки Баако його нарешті вимкнув.

Я хотів, щоб він розповів мені про себе, про своє життя. Баако мав величезний авторитет серед молоді. Люблять його за те, що він – хороший спортсмен. Грає у футбол, крикет, є чемпіоном Гани з настільного тенісу.

– Хвилинку, – перервав він, – я тільки замовлю Кумасі, бо завтра їду туди на матч.

Він задзвонив на пошту, щоб його з'єднали. Не з'єднали, сказали чекати.

– Вчора я був на двох фільмах, – говорить він до мене зі слухавкою біля вуха, – хотів подивитися, що показують.

Крутять такі фільми, на які учні не повинні ходити. Мушу видати наказ, щоб молоді вхід на такі речі був заборонений. А сьогодні зранку я відвідав книжкові ятки у місті. Уряд встановлює низькі ціни на шкільні підручники. Але кажуть, що продавці ті ціни підвищують. Я пішов перевірити. Так і є, продають дорожче, ніж повинні.

Він ще раз зателефонував на пошту.

– Слухайте, що ви там робите? Скільки я маю чекати? Може, ви не знаєте, хто телефонує?

Жіночий голос у слухавці відповів:

– Ні.

– А ти хто така? – запитав Баако.

– Чергова телефоністка.

– Ну а я – міністр освіти та інформації Кофі Баако.

– Доброго дня, Кофі! Зараз отримаєш з'єднання.

І за мить він уже розмовляв з Кумасі.

Я подивився книги, які лежали у його невеликій шафці: Гемінгвей, Лінкольн, Кестлер, Орвелл. Популярна історія музики, американський словник – кишенькове видання, детективи.

– Читання – це моя пристрасть. В Англії я купив собі Енциклопедію Британіка і зараз читаю її потрошки. Я не можу їсти не читаючи, переді мною має лежати розгорнута книга.

За деякий час:

– Ще більше моє гоббі – це фотографія. Я роблю фото завжди і будь-де. У мене більше десяти фотоапаратів. Коли йду в крамницю і бачу новий апарат, я негайно мушу його купити. Я придбав дітям проектор і вечорами показую їм фільми.

У нього четверо дітей: від дев'яти до трьох років. Усі вони ходять до школи, наймолодші теж. В цьому немає нічого

особливого, коли трирічний малюк стає школярем. Особливо, якщо він пустує: мати, щоб мати спокій, віддає його до школи.

Кофі Баако сам пішов до школи у віці трьох років. Його батько був учителем і хотів мати хлопчика під наглядом. Коли він закінчив школу, його відправили в гімназію в Кейп-Кост. Він став учителем, потім урядовцем. Наприкінці 1947 року, після навчання в Америці та Англії, Нкрума повертається до Гани. Баако слухає, про що цей чоловік говорить. Він говорить про незалежність. Тоді Баако пише статтю «Моя ненависть до імперіалізму». Його звільняють з роботи. У нього вовчий квиток, ніхто не хоче брати його на роботу, він тиняється по місту. Далі – зустріч із Нкрумою. Кваме довіряє йому посаду головного у Cape Coast Daily Mail.

Кофі двадцять років. Він пише статтю «Ми закликаємо до свободи» і йде до в'язниці. Крім нього, заарештовують Нкруму та декількох активістів. Вони сидять тринадцять місяців, нарешті їх звільняють. Сьогодні ця група є урядом Гани.

Тепер він говорить про справи загальні:

– Лише тридцять відсотків людей в Гані уміють читати й писати. Ми хочемо ліквідувати неписьменність за п'ятнадцять років. Є труднощі: брак учителів, книжок, шкіл. Школи є двох типів: місіонерські та державні. Але всі вони підпорядковані уряду, й освітня політика єдина. Крім того, за кордоном навчається п'ять тисяч студентів. З ними така справа, що часто вони повертаються, і більше не знаходять спільної мови з людьми. Подивись на опозицію. Лідери опозиції – випускники Оксфорду й Кембриджу.

– Чого хоче опозиція?

– Та чи я знаю? Ми вважаємо, що опозиція потрібна. Лідер опозиції в парламенті отримує платню від уряду. Ми дозволили всім опозиційним партіям, групам і групкам об'єднатися в єдину партію, щоб зробити їх сильнішими. Ми вважаємо, що в Гані кожен, хто хоче, має право створити політичну партію, з тією умовою, що вона не може засновуватися на критерії раси, релігії або племені. У нас кожна партія може використовувати всі конституційні засоби для отримання політичної влади. Але, розумієш, при цьому невідомо, чого опозиція хоче. Вони скликають віче і кричать: ми після Оксфорду, а цей Кофі Баако навіть гімназії не закінчив. Він сьогодні міністр, а я – ніхто. Але коли я стану міністром, то Баако буде для мене занадто дурним, щоб зробити його бодай кур'єром. Люди цих балачок не слухають, тому що таких Кофі Бааків тут більше, ніж всіх опозиціонерів разом узятих.

Я сказав, що вже збиратимусь, бо час обідати. Він запитав, що я роблю увечері. Я мав їхати до Того.

– Нема чого, – махнув він рукою, – приходь на вечірку. Сьогодні Радіо влаштовує забаву.

У мене не було запрошення. Він знайшов шматок паперу і написав: «Прийняти Рішарда Капусцінського, журналіста з Польщі, на Вашу вечірку – Кофі Баако, Міністр Освіти та Інформації».

– Ось, я там теж буду, зробимо трохи фотографій.

Увечері охорона біля воріт будівлі Радіо шанобливо віддала мені почесні, і я сів за спеціальним столиком. Забава була в повному розпалі, коли до самого танцювального майданчика (це було в садку) підкотило сіре «пежо», з якого вийшов Кофі Баако. Він був одягнений так само, як

і в міністерстві, тільки під пахвою тримав червоний спортивний костюм, ботієї ж ночі їхав у Кумасі, міг змерзнути. Його тут добре знали. Баако є міністром шкіл, вишив, преси, радіо, видавництва, музеїв – усього, що в цій країні належить до науки, культури, мистецтва та пропаганди.

Ми швидко опинилися в натовпі. Він сів випити кокаколи. Раптом підскочив.

– Давай, я покажу тобі свої апарати.

Відчинив багажник машини і витягнув валізку. Поклав її на землю, став навколішки і відкрив. Ми почали виймати апарати і розкладати на траві. Їх було п'ятнадцять.

Тоді підійшли двоє хлопців, трохи п'яні.

– Кофі, – почав один з претензією, – ми купили квиток, а нам тут не дозволяють залишатися, бо у нас немає піджаків. То навіть вони продали нам квиток?

Баако підвівся, щоб відповісти.

– Слухайте, я занадто велика людина для таких речей. Тут багато малих хлопців, нехай вони залагоджують такі дрібниці. У мене повна голова державних справ.

Ті двоє похитуючись відплили, а ми пішли фотографувати. Достатньо було йому з'явитися, обвішаному камерами, яквід столиків одразу залунали прохання зробити знімок.

– Кофі, зроби нам.

– Нам!

– І нам теж!

Він крутився, вибираючи місця, де були гарніші дівчата, ставив їх, казав їм сміятися і блимав спалахом. Знав їхні імена: Абена, Еква, Есі. Вони віталися, подаючи йому руку, не встаючи, низуючи плечима, що тут є виразом грайливого кокетства. Баако йшов далі, ми тоді зробили багато фотографій. Він глянув на годинник.

– Я мушу їхати.

Він хотів устигнути на матч.

– Приходь завтра, надрукуємо фотографії.

«Пежо»зблиснув фарами і зник у темряві, а забава вирувала чи, радше, гойдалась і роїлась до світанку.

Дорога в Кумасі

Що нагадує автовокзал в Аккрі? Найбільше він нагадує табір великого цирку, який зупинився на короткий постій. Різні барви, звучить музика. Автобуси схожі радше на циркові фургони, а не на комфортабельні «чауссони», щороз'їжджають автострадами Європи й Америки.

Це мовби вантажівки з дерев'яним кузовом і підтримуваним стовпцями дахом. Завдяки відсутності стін під час їзди нас охолоджує спасенний вітерець. Продув повітря в цьому кліматі є великою цінністю. Якщо ми хочемо винайняти квартиру, то перше питання до власника буде: «А чи є тут продув?». На це він широко відкриє вікна – і нас обіме приязний потік рухомого повітря: ми дихаємо глибше, ми відчуваємо полегшення – ми знову починаємо жити.

У Сахарі палаци правителів мають найвибагливіші конструкції: вони сповнені отворів, щілин, вигинів та коридорів, задуманих, обладнаних і побудованих так, щоб забезпечити якомога кращий продув. У полуденну спекув гирлі свіжого протягу лежить на маті владар і з насолодою дихає трохи прохолоднішим у цьому місці повітрям. Продув – це фінансово вимірنا річ: найдорожчі будинки будують там, де найкращий продув. Нерухоме повітря не має жодної вартості, але щойно воно рушиться – негайно набирає ціну.

Автобуси пофарбовані яскраво, узорчасто, барвисто. На кабінах і бортах шкірять гострі зуби крокодили, пружні змії готові атакувати, деревамистрибають стада бабуїнів, саванною мчать антилопи, на яких полюють леви. Всюди пташине розмаїття... а також вінки, букети квітів. Кітч, але наскільки ж повний фантазії та життя.

Однак найважливішими є написи: оздоблені гірляндами квітів, великі, видні здалека, оскільки заохочують до чогось або застерігають. Вони стосуються Бога, людей, обов'язків та заборон.

Духовний світ африканця (я свідомий, що дуже спрощую, вдаючись до такого формулювання) багатий і складний, його внутрішнє життя просякнуте глибокою релігійністю. Він вірить в одночасне існування трьох різних, хоча й взаємопов'язаних світів.

Перший – це той, що його оточує, тобто намацальна і видима реальність, яка складається з живих людей, тварин та рослин, а також неживої природи: каміння, води й повітря. Другий – світ предків, тих, хто помер перед нами, але помер мовби не повністю, не остаточно. Ну так, у метафізичному сенсі вони все ще існують і навіть можуть брати участь у нашому реальному житті, впливати на нього, формувати його. Тому підтримка хороших стосунків із предками є необхідною умовою успішного життя, а іноді й життя загалом. Нарешті, третій світ – дуже багате царство духів; духів, які існують самостійно, але водночас живуть у кожному бутті, у кожній сутності, у кожній речі, у всьому і всюди.

На чолі цих трьох світів стоїть Найвища істота, Найвище буття, Бог. Саме тому тексти на автобусах часто пронизані принциповою трансцендентністю: «Бог є скрізь», «Бог знає, що робить», «Бог – це таємниця». Трапляються також

написи більш приземлені, людські: «Усміхнися», «Скажи мені, що я гарна», «Хто чубиться, той любиться» і т. д.

Досить з'явитися на площі, де тісняться десятки автобусів, і вас оточить групка дітей, які перекикують одне одного питанням, куди ми хочемо їхати: в Кумасі, в Такораді чи в Тамале?

– В Кумасі.

Ті, що ловлять пасажирів, які їдуть до Кумасі, подають нам руку і, стрибаючи з радості, ведуть до відповідного автобуса. Вони тішаться, бо за те, що знайшли пасажирів, отримують від водія банан або апельсин.

Ми входимо до автобуса і займаємо місце. У цей момент може відбутися зіткнення двох культур, сутичкай конфлікт. Це станеться, якщо пасажир є приїжджим і не знає Африки. Такий чоловік почне розглядатися, крутитися і запитувати: «Коли автобус поїде?». «Як це, коли? – відкаже здивований водій. – Коли збереться стільки людей, щоб йогозаповнити».

Європеець та африканець мають абсолютно різні поняття часу, вони сприймають його по-різному, вони ставляться до нього по-різному. У європейському переконанні час існує поза людиною, існує об'єктивно, неначе відсторонено від нас, і має вимірні та лінійні властивості. Згідно з Ньютоном, час є абсолютним: «Абсолютний, істинний, математичний час тече сам по собі і завдяки своїй природі, рівномірно і без співвідношення з будь-чим зовнішнім». Європеець відчуває себе слугою часу, залежить від нього, є його підданим. Щоб існувати і функціонувати, він повинен підкорятися його залізним, непорушним законам, його незмінним принципам та правилам. Він мусить дотримуватися термінів, дат, днів і годин. Він перебуває

у системі часових координат і поза ними не може існувати. Вони нав'язують йому свою дисципліну, вимоги та норми. Між людиною і часом існує нерозв'язний конфлікт, який завжди закінчується поразкою людини: час людину знищує.

Місцеві, африканці, сприймають час інакше. Для них час є категорією значно вільнішою, відкритішою, гнучкою і суб'єктивною. Саме людина впливає на формування часу, на його перебіг і ритм (певна річ, людина, яка діє за дозволом предків і богів). Час є навіть чимось, що людина може творити, адже, наприклад, існування часу виражається через події, а те, чи подія відбувається, чи ні, залежить від людини. Якщо дві армії не зійдуться в битві, то битва не відбудеться (тобто час не проявиться, не постане).

Час з'являється внаслідок наших дій і зникає, коли ми його занедбуємо чи взагалі ігноруємо. Це матерія, яка під нашим впливом завжди може ожити, але вона впадає в сплячку і навіть небуття, якщо ми не вділимо їй своєї енергії. Час – це сутність бездіяльна, пасивна і, передовсім, залежна від людини.

Повна протилежність європейського мислення.

Перекладаючи на практичну ситуацію, це означає, що, коли ми приїжджаємо в село, де пополудні мали відбутися збори, а на місці зустрічі немає нікого, то питання: «Коли буде зустріч?», – є безсенсовним. Бо відповідь відома наперед: «Коли зберуться люди».

Тож африканець, сідаючи в автобус, не питає, коли автобус поїде, він лише заходить, сідає на вільне місце і відразу западає в стан, у якому проводить значну частину свого життя: стан завмерлого вичікування.

– Ці люди мають фантастичну здатність чекати! – сказав мені англієць, який прожив тут багато років. – Здатність, витривалість, якийсь інший спосібвідчуття!

Десь у світі кружляє, плине таємнича енергія, яка, наблизившись і наповнивши нас, дає нам силу, щоб урухомити час, – і тоді щось почне діятися. Однак допоки цього не станеться, треба чекати: будь-яка інша поведінка є оманною і донкіхотством.

У чому полягає оце мертве чекання? Люди входять у цей стан, усвідомлюючи, що буде далі: вони намагаються всістися якнайзручніше, у якомога кращому місці. Іноді вони лягають, іноді сидять просто на землі, на камені чи навпочіпки. Перестають розмовляти. Громада чекає завмерло, вона німа. Не подає голосу, мовчить. М'язи розслаблені. Силует розпливається, опадає, зіщулюється. Шия дерев'яніє, голова не рухається. Людина не роздивляється, нічого не розглядає, її нічого не цікавить. Іноді її очі заплющені, але не завжди. Очі радше відкриті, але погляд відсутній, без іскри життя. Оскільки я годинами спостерігав цілі натовпи, які перебували в стані мертвого очікування, можу ствердити, що вони западають в якийсь глибокий фізіологічний сон: вони не їдять, не п'ють, не мочаться. Не реагують на нещадне пекуче сонце, на нав'язливих, ненажерливих мух, що обсідають їхні повіки, їхні губи.

Що в цей час відбувається в їхніх головах?

Не знаю, не маю поняття. Вони думають? Мріють? Згадують? Снують плани? Медитують? Перебувають у засвітах? Важко сказати.

Врешті, після двох годин очікування, повний автобус залишає станцію. На вибоїстій дорозі, у трясці, пасажери прокидаються до життя. Хтось дістає бісквіт, хтось чистить

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.